

нялюбы, нямілы; агідна, гадка, непрямна, нервова, нялюба, няміла, пагана, паскудна, прыкра; абрыдзець, абрыднуць, апрацівець), уваходзяць таксама лексемы, прызначаныя называць узгаданую эмоцыю, але ўжо ў другасным значэнні (адбрыквацца; агоркнуць, агрызацца, адзеравянець, акамянець, набычыцца, расфыркацца, счарсвець, сыкаць, шыкаць, шытець; агорклы, адзеравянелы, акамянелы, счарсцвелы, ядавіты; акамянненне, адзеравянеласць, яд).

У першасным значэнні з катэгарыяльнай семай гневу ўжываюцца словы *агрэсіўнасць, агрэсіўны; азлабленне, азлобіцца, азлоблены; гневацца, гнеў, гняўлівасць, гняўлівы, загневацца, пагневацца, разгневаны, разгневацца, угневанасць, угневацца; разнервавацца, зло, злосць, зазлаваны, зазлаваць, зласлівы, злосны, назло, пазлавацца, раззлаваны, раззлавацца; суровасць, пасуравець, суровець, суровы; сярдзіта, сярдзіты; ярасць, ярасны*. Значную частку складаюць дзеясловы з другаснай мініацыяй. Іх зыходныя значэнні зводзяцца да наступных: фізіялагічны стан, хвароба (*вар'яець, звар'яець, ашалець, абяспамяець, гарэць*), фізічныя працэсы, звязаныя з вылучэннем высокай тэмпературы (*нагалецца, гарэць, разгарэцца, кіпець, раскіпецца, скіпець, раскіпець, зачальвацца, палаць*), гукавыя выяўленні, часцей за ўсё зыходнай кропкай з'яўляецца форма праяўлення агрэсіі жывёламі (*аблаяць, абр'яць, з'яхіднічаць, лаяцца, палаяцца, пагаўкацца, лаяць, рыкаць, сабачыцца*).

Такім чынам, праз паказ лексічных сродкаў, якія ўжываюцца для перадачы “комплексу варажасці”, становіцца відавочным, што важным фактарам у вызначэнні ацэнкі з'яўляецца антрапалагічны. Суб'ект праз свае адносіны да аб'екта, які абазначаецца пэўным словам, прадвызначае патэнцыйную адгерэнтную канатацыю. Гэта з'яўляецца сведчаннем таго, што канататыўная лексіка пашырае свой склад за кошт нейтральнай і выкарыстоўваецца ў тых выпадках, калі ўзнікае неабходнасць назваць эмацыйнае рэагаванне з больш высокім градыентам стымуляцыі.

Літаратура

1. Вайгла, Э. А. Эмоциональная лексика современного русского языка и проблемы ее перевода : на рус.-эст. материале / Э. А. Вайгла; МГУ. – М., 1978. – С. 1–6.
2. Додонов, Б. И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности / Б. И. Додонов // Вопросы психологии. – 1975. – № 6. – С. 21–33.
3. Додонов, Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. – М., 1978.
4. Изард, К. Эмиции человека / К. Изард. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 440 с.
5. Симонов, П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. – Москва : Наука, 1981. – 142.

Наталля Радзіваноўская

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ АЙКОНІМАЎ, СУАДНОСНЫХ З НАЗВАМІ РАСЛІННАГА СВЕТУ

Наяўнасць на беларускай зямлі спрадвеку вялікага мноства лясоў, ба-роў і гаёў давала падставы нашым продкам вызначыць пераважную паро-

ду дрэў, кустарнікаў і травяністых раслін, якая часта з'яўлялася адметнай асаблівасцю той ці іншай мясцовасці, мела немалаважнае значэнне ў штодзённым побыце, гаспадарчай дзейнасці, і ўтварыць ад яе назву свайго паселішча. З народных традыцый вядома, што ў старажытнасці нашыя продкі асабліва ўшаноўвалі тры дрэвы, якія найчасцей выкарыстоўваліся ў язычніцкіх абрадах і выконвалі ў іх пэўную магічную функцыю. Да такіх дрэў-татэмаў адносяцца дуб, бяроза, ліпа, клён, сасна, яліна. Своеасаблівае значэнне гэтых раслін у міфалагічных уяўленнях людзей, магчыма, таксама знайшло сваё адлюстраванне і ў айканіміі Беларусі. Айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, даволі шырока прадстаўлены ў айканімічнай сістэме Беларусі. Гэта адзін з найбольш старажытных па паходжанні пластоў лексікі, на што ўказвае не толькі ўласна аснова, але і спосабы афіксацыі – сярод такіх назваў шмат невытворных, што гаворыць пра першаснасць іх паходжання.

Усяго намі было зафіксавана 1718 айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету (3444 населеныя пункты). У выніку лексіка-семантычнага аналізу айканімічнага матэрыялу назвы населеных пунктаў намі былі раскласіфікаваны на наступныя лексіка-семантычныя групы: айконімы, суадносныя з агульнымі назвамі расліннага свету (*Кусты, Травы, Фруктовы, Ягадная*); айконімы, суадносныя з канкрэтнымі назвамі раслін (*Асінавіца, Бярозаўка, Дубы, Сосны*); айконімы, суадносныя з назвамі частак раслін (*Ветачка, Галіны, Жалудок*); айконімы, суадносныя з найменнямі лясных і садоўных масіваў (*Бер, Вішняк, Дуброва, Садовая*).

У межах кожнай з груп умоўна з улікам спецыфікі даследуемага матэрыялу вылучаюцца большыя і дробныя падгрупы. Разгледзем больш падрабязна кожную групу айконімаў.

Айконімы, суадносныя з агульнымі (родавымі) назвамі раслін, складаюць каля 3,3% ад агульнай колькасці прааналізаваных найменняў. Усяго было прааналізавана 56 айконімаў (73 населеныя пункты), суадносных з агульнымі назвамі раслін. Аналіз найменняў гэтай групы паказаў, што найбольшая колькасць найменняў утворана ад лексем *грыб, куст і ягада*. Яны адпаведна складаюць каля 36%, 20% і 11% ад агульнай колькасці гэтай групы айконімаў. Лінгвагеаграфічны аналіз паказаў, што айконімы, суадносныя з лексемай *грыб*, шырока прадстаўлены на тэрыторыі рэспублікі, за выключэннем Брэсцкай і Гомельскай абласцей. Уласныя геаграфічныя назвы, суадносныя з лексемай *куст*, не адзначаны на поўначы Беларусі. Айконімы, суадносныя з лексемай *ягада*, не зафіксаваны толькі ў Брэсцкай вобласці.

Айконімы, суадносныя з канкрэтнымі назвамі раслін, умоўна можна аб'яднаць у наступныя групы:

1) айконімы, суадносныя з найменнямі дрэў. Намі прааналізавана 619 айконімаў (1207 населеных пунктаў), суадносных з найменнямі дрэў.

Гэта група назваў складае прыкладна 57% ад агульнай колькасці айконімаў, суадносных з канкрэтнымі назвамі раслін. Як сведчыць аналіз фактычнага матэрыялу, найбольшая колькасць найменняў утворана ад лексем *дуб, ліпа, бяроза, асіна, альха*. Яны адпаведна складаюць каля 18%, 12%, 11%, 8% і 6% ад агульнай колькасці гэтай групы айконімаў. Для ўтварэння назваў населеных пунктаў, акрамя беларускіх асноў, даволі шырока выкарыстоўваюцца таксама асновы балтыйскія, старажытнарускія, дыялектныя, дзякуючы чаму айканімія становіцца больш разнастайнай і багатай. Геаграфічны аналіз паказаў, што айконімы, суадносныя з лексемамі *дуб, ліпа, бяроза, асіна, альха*, досыць раўнамерна прадстаўлены на тэрыторыі Беларусі.

2) айконімы, суадносныя з найменнямі дзікіх і культурных кустарнікаў. Зафіксавана 110 айконімаў (278 населеных пунктаў), суадносных з назвамі дзікіх і культурных кустарнікаў. Найменні гэтай групы складаюць каля 10% ад агульнай колькасці айконімаў, суадносных з канкрэтнымі назвамі раслін. Для ўтварэння айконімаў, суадносных з назвамі дзікіх і культурных кустарнікаў, выкарыстоўваюцца славянскія і дыялектныя асновы. Аналіз найменняў гэтай групы паказаў, што найбольшая колькасць назваў утворана ад лексем *лаза, каліна, маліны*. Яны складаюць адпаведна каля 35%, 19% і 12% ад агульнай колькасці айконімаў гэтай групы. Варта таксама адзначыць, што айконімы, суадносныя з лексемамі *лаза, каліна, маліны*, маюць пэўныя арэалы пашырэння на тэрыторыі Беларусі. Так, назвы, утвораныя ад лексемы *лаза*, сканцэнтраваны пераважна на паўночным захадзе рэспублікі, а найменні, суадносныя з лексемай *каліна*, – у цэнтральнай частцы і на ўсходзе Беларусі. Найбольш шырока айконімы, утвораныя ад лексемы *маліны*, прадстаўлены ў Мінскай і Магілёўскай абласцях.

3) айконімы, суадносныя з найменнямі травяністых раслін. У якасці словаўтваральнай асноў беларускіх айконімаў шырока выкарыстоўваюцца лексемы – назвы травяністых раслін. Сабраны фактычны матэрыял намі раскласіфікаваны па наступных тэматычных групам: а) айконімы, суадносныя з назвамі лугавых і палявых травяністых раслін; б) айконімы, суадносныя з назвамі сельскагаспадарчых травяністых раслін; в) айконімы, суадносныя з назвамі лясных травяністых раслін; г) айконімы, суадносныя з назвамі водных травяністых раслін; д) айконімы, суадносныя з назвамі кветкавых агародных і пакаёвых раслін.

На тэрыторыі Беларусі намі было зафіксавана 268 айконімаў (380 населеных пунктаў), суадносных з назвамі травяністых раслін. Гэтыя найменні складаюць каля 25% ад агульнай колькасці айконімаў, суадносных з канкрэтнымі назвамі раслін. Сярод найменняў, суадносных з назвамі травяністых раслін, найбольш пашырана група айконімаў, суадносных з назвамі лугавых і палявых травяністых раслін, а таксама суад-

носных з назвамі сельскагаспадарчых травяністых раслін. Яны адпаведна складаюць каля 30% і 45% ад агульнай колькасці найменняў гэтай групы. Найбольшая колькасць назваў утворана ад лексем *краніва, мурава, рэпа, гарох, жыта, каноплі*. Варта адзначыць, што айконімы, суадносныя з лексемамі *краніва, мурава, ланух, каноплі*, сканцэнтраваны пераважна ў цэнтральнай і паўночнай частках Беларусі і толькі адзінкавыя ўтварэнні сустракаюцца на поўдні рэспублікі. Назвы, утвораныя ад лексем *рэпа*, у асноўным сканцэнтраваны ў Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай абласцях. Айконімы, суадносныя з лексемай *гарох*, не зафіксаваны ў Гродзенскай вобласці.

4) айконімы, суадносныя з найменнямі спаравых раслін і грыбоў. Аналіз фактычнага матэрыялу сведчыць, што адзначаная група айконімаў складае невялікую колькасць у агульнай сістэме айконімаў, суадносных з канкрэтнымі назвамі раслін. Усяго намі было занатавана 85 такіх айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 149 населеных пунктаў. 1 гэтыя найменні складаюць каля 8% ад агульнай колькасці айконімаў, суадносных з канкрэтнымі назвамі раслін.

Айконімы, суадносныя з назвамі частак раслін. Усяго адзначана 117 айконімаў (203 населеныя пункты), суадносных з назвамі частак раслін. Гэтыя найменні складаюць каля 7% ад агульнай колькасці прааналізаваных назваў. Як сведчыць аналіз фактычнага матэрыялу, найбольш прадуктыўнымі для ўтварэння онімаў з'яўляюцца лексемы *арэх, карань, бяроза, колас, качан*. Яны адпаведна складаюць каля 11%, 10%, 9%, 8% і 8% ад агульнай колькасці айконімаў, суадносных з назвамі частак раслін. Найменні, суадносныя з лексемамі *арэх* і *колас*, пераважна сканцэнтраваны ў цэнтральнай частцы Беларусі. На паўночным захадзе рэспублікі лакалізуюцца айконімы, суадносныя з лексемай *качан*. Усе астатнія назвы гэтай групы спарадэчна сустракаюцца на тэрыторыі краіны.

Айконімы, суадносныя з найменнямі лясных і садоўных масіваў. На беларускай зямлі спрадвеку было шмат лясоў, бароў, гаёў. Гэта дала падставу нашым продкам пераносіць агульную назву ляснога масіва ў аснову наймення свайго паселішча. Было прааналізавана 463 айконімы (1154 населеныя пункты), суадносныя з найменнямі лясных і садоўных масіваў. Гэта група назваў складае прыкладна 27% ад агульнай колькасці прааналізаваных намі айконімаў. Як сведчыць аналіз фактычнага матэрыялу, найбольш прадуктыўнымі ў названай групе з'яўляюцца лексемы *бор, лес, дуброва, гай*. Айконімы, утвораныя ад гэтых лексем, адпаведна складаюць прыкладна 37%, 27%, 10% і 7% ад агульнай колькасці айконімаў, суадносных з найменнямі лясных і садоўных масіваў. Геаграфічны аналіз сведчыць, што назвы, утвораныя ад гэтых лексем, паслядоўна сустракаюцца на ўсёй тэрыторыі Беларусі.

Класіфікація айконімаўтваральных асноў на лексіка-семантычныя групы наглядна паказвае, што айканімія – гэта не механічны набор выпадковых слоў. Логіка жыцця такая, што чалавек асноўную ўвагу фіксуе на найважнейшых, найбольш тыповых для свайго часу баках жыцця. Аналагічны прынцып дзейнічае і ў сферы назваўтварэння: у найменнях пасяленняў адлюстроўваюцца паняцці, звязаныя з найбольш важнымі, ключавымі сферамі жыцця. Назвы прыродна-геаграфічных аб’ектаў выкарыстоўваліся ў якасці найменняў населеных пунктаў не толькі тады, калі яны ўспрымаліся чалавекам проста як прыродны арыенцір на мясцовасці, але і тады, калі з’яўляліся ўвасабленнем якіх-небудзь канкрэтных адзнак жыццёвай практыкі чалавека.

Татьяна Ратько

ИЗ НАБЛЮДЕНИЙ НАД ФОРМИРОВАНИЕМ СИНОНИМИЧЕСКИХ РЯДОВ С ДОМИНАНТОЙ СУЕТА – МІТУСНЯ В РУССКОМ И БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКАХ

Исследование синонимии в целом и синонимов в частности представляется актуальным на любом этапе развития языка, поскольку именно синонимы являются важнейшей частью постоянно меняющейся лексико-семантической системы. Изучение любого языкового явления будет наиболее объективным, если оно осуществляется параллельно в двух плоскостях – синхронической и диахронической. Особенно значимым такое исследование является для близкородственных языков, имеющих общие генетические источники, таких, как русский и белорусский.

Рассмотрим синонимический ряд с доминантой *суета* в русском языке. Как известно, самым распространенным способом толкования слов является подбор синонимов. Так, в “Словаре древнерусского языка” И. И. Срезневского приводятся следующие слова: *суета*, *тщета*, *ничтожность*, *ложь*, *обман* [1, т. 3, с. 610–611]. При рассмотрении данного ряда слов к синонимам (в строгом смысле этого слова) вряд ли можно отнести лексемы *ложь* и *обман*, так как они обозначают иные понятия, чем *суета*. Значение слова *ложь* – ‘неправда’, в основе семантики слова *суета* – ‘торопливость’, ‘беготня’. Таким образом, лексические единицы *ложь*, *обман* действительно являются синонимами, но образуют самостоятельный синонимический ряд. В “Синониме славеноросской” *суета* не является доминантой самостоятельного ряда, а лишь дается в качестве синонима к словам *дешевость* и *марность* [2, т. 3, с. 610–611].

Близким к современному является толкование данной лексемы в “Словаре Академии Российской”: *суета*. 1. Тщетность, тщета; излишнее прилепление к вещам временным и созидание благоденствия своего на тщетном наслаждении. 2. В просторечии: *забота*, *хлопоты*. Здесь же приводятся возможные словосочетания: *домашние суеты*; *суеты мирские* [3,